

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΓΣΕΒΕΕ

Επιμέλεια: Δημήτρης Μπαχάρας

Ταυτότητες, αιτήματα,
αναπαραστάσεις στην τέχνη
και τον πολιτισμό

1. Από το καπνοπωλείο στο καπνεργοστάσιο. Επιχειρηματικότητα, οικονομία και κουλτούρα στον κλάδο του καπνού στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα μέσα από το παράδειγμα της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου

Θανάσης Μπέτας

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων & Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες

Νίκος Ματσάγγος. Από το εμπόριο καπνού στην καπνοβιομηχανία

Ο Νίκος Ματσάγγος γεννήθηκε στο Κατηχώρι Πηλίου το 1853¹. Η οικογένεια του Ιωάννη Ματσάγγου, πατέρα του Νίκου, ήταν μια εύπορη οικογένεια από το Κατηχώρι, η οποία αποτελούνταν από πέντε παιδιά: τρία αγόρια και δυο κορίτσια. Ενδεικτικό της οικονομικής και κοινωνικής θέσης της θα μπορούσε να θεωρηθεί το ακόλουθο περιστατικό που συνέβη στο Πήλιο στα τέλη του 19ου αιώνα και μάς αφηγήθηκε η Ιουλία Ματσάγγου: «Ο Νικολός, έτσι τον φώναζαν, όταν παντρευόταν ή όταν αρραβωνιαζόταν... δεν έχει μεγάλη σημασία... στο Κατηχώρι γινόταν ένα πολύ μεγάλο γλέντι στο σπίτι [της οικογένειάς του]. Κόσμος στην αυλή, είχε μαζευτεί κόσμος γύρω γύρω..., φτάνουν ληστές για να απαγάγουν τον Νικολό... τον γαμπρό... το αντιλαμβάνονται έγκαιρα οι άνθρωποι του σπιτιού και τον παίρνουν και τον κρύβουν σε μια ντουλάπα... εντοιχισμένη μάλιστα... και έτσι τη γλίτωσε ο Νικολός... Πλην όμως πήρανε... δυο άτομα; Τρία; ... από το υπηρετικό προσωπικό σαν ομήρους και η οικογένεια πλήρωσε λύτρα για τους ανθρώπους... και ελευθερωθήκαν, τους άφησαν ύστερα...».²

Η ύπαρξη υπηρετικού προσωπικού αφενός και ότι οι ληστές «επέλεξαν» την οικογένεια Ματσάγγου για να επωφεληθούν χρηματικά αφετέρου, μαρτυρά την εύρωστη οικονομική επιφάνεια και την κοινωνική θέση της. Μια οικογένεια που ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτική των εύπορων οικογενειών του Πηλίου του 19ου αιώνα. Ο Νικόλαος Ματσάγγος παντρεύτηκε τη Μαριάνθη Καρακίτη, αδελφή των καπνεμπόρων Καρακίτη από τη Μακρυνίτσα Πηλίου, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον χώρο του καπνού. Οι αδελφοί Καρακίτη είχαν επιχείρηση παραγωγής χειροποίητων τσιγάρων στην Αθήνα με την ονομασία «Η Πρόοδος». Ο Νίκος Ματσάγγος και η Μαριάνθη Καρακίτη απέκτησαν τρία παιδιά: τον Ιωάννη, τον Κωνσταντίνο και τον μικρότερο Γιώργο, ο οποίος πέθανε πρόωρα.

Ο γάμος του Νίκου Ματσάγγου με την αδελφή των καπνεμπόρων θα πρέπει μάλλον να επηρέασε και τις επιχειρηματικές του αποφάσεις. Δεν υπαινισσόμαστε πως πρόκειται για μια επιλογή που απέβλεπε στην κοινωνική άνοδο μέσω του γάμου, με πρόσωπο ανώτερης οικονομικής και κοινωνικής θέσης, αφού η οικογένειά του δεν στερούνταν περιουσίας, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί και η θεωρία της γαμήλιας στρατηγικής στο εσωτερικό μιας κοινωνικής ομάδας – στην περίπτωση μας των Πηλιορείτών εμπόρων. Σύντομα, ορισμένοι από αυτούς θα αποτελέσουν μέρος, και μάλιστα δυναμικό, των νέων αστικών στρωμάτων της πόλης του Βόλου, που αρχίζουν να διαμορφώνονται στις

1. Ο πατέρας του κατείχε στο Πήλιο κτήματα, ελαιοπερίβολα και άλλα ακίνητα όπως συνάγεται από διάφορα συμβόλαια που αφορούν την οικογένεια Ματσάγγου αλλά και από μαρτυρίες των απογόνων. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Βαρθολομαίο και την Ιουλία Ματσάγγου, για τις συνεντεύξεις και για τα συμβόλαια που μου παραχώρησαν. Ο Βαρθολομαίος Ματσάγγος είναι ανιψιός του ιδρυτή της καπνοβιομηχανίας και η Ιουλία η σύζυγός του.

2. *Μαρτυρία* Ιουλίας Ματσάγγου.

τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Μια αναλυτική μελέτη του οικογενειακού περιβάλλοντος από το οποίο προερχόταν ο ιδρυτής της καπνοβιομηχανίας του Βόλου, ο Νικόλαος Ματσάγγος, θα μπορούσε να αναδείξει ίσως σημαντικές πτυχές για τις οικονομικές συμπεριφορές και δραστηριότητες των εύπορων οικογενειών του Πηλίου κατά τον 19ο αιώνα και να προσεγγίσει παράλληλα όψεις των κοινωνικών σχέσεων, των αξιών και των αντιλήψεων στο εσωτερικό αυτών των οικογενειών. Περιβάλλον από το οποίο «ξεπήδησαν» αρκετοί από τους εμπόρους και μετέπειτα βιοτέχνες και βιομηχάνους της πόλης του Βόλου.

Το 1841, μια δυναμική ομάδα Πηλιορείτων κυρίως εμπόρων και βιοτεχνών, επωφελούμενοι από τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις της Πύλης (το Τανζιμάτ), απηύθυναν υπόμνημα στον σουλτάνο αιτούμενοι την άδεια να συνοικισθούν στην παραλία ανατολικά του κάστρου και να ανεγείρουν νέα πόλη, προκειμένου να βελτιωθεί η διαβίωσή τους και να διευκολυνθούν οι εμπορικές τους δραστηριότητες. Το αίτημα γίνεται αποδεκτό και το 1841 θεωρείται το έτος της ίδρυσης της νέας πόλης του Βόλου. Έτσι, έμποροι Πηλιορείτες, μετά την ίδρυση της νέας πόλης του Βόλου, «κατεβαίνουν» στην πόλη και στην ανατολική πλευρά του Κάστρου, στην οδό Δημητριάδος, εγκαθιστούν τις επιχειρήσεις τους (Χαστάογλου, 2002: 26). Μεταξύ αυτών των Πηλιορείτων ήταν και η οικογένεια του Ιωάννη Ματσάγγου, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι, τόσο ο ίδιος ο Ιωάννης, πατέρας του ιδρυτή της καπνοβιομηχανίας, όσο και ο μεγαλύτερος αδελφός του εμφανίζονται σε συμβόλαια, σε όσα τουλάχιστον έχουν διασωθεί μετά την ενσωμάτωση του Βόλου στο ελληνικό κράτος το 1881, ως ιδιοκτήτες οικοπέδων και αποθηκών σε αυτή την περιοχή ανατολικά του κάστρου, στην ευρύτερη περιοχή δηλαδή της Μεταμόρφωσης.

Ακολουθώντας το δρόμο που είχαν ανοίξει νεότεροι Πηλιορείτες έμποροι και βιοτέχνες, ο Νίκος Ματσάγγος δραστηριοποιήθηκε από νωρίς εμπορικά στη νέα πόλη. Ασχολείται με το εμπόριο καπνού και εννιά χρόνια μετά την ενσωμάτωση του Βόλου στο ελληνικό κράτος κατέλαβε μια θέση στον δρόμο των «εμπόρων», στην οδό Δημητριάδος, ανοίγοντας το 1890 μαζί με τους αδελφούς Καρακίτη ένα μικρό καπνοπωλείο, «...ένα στενόμακρον κατάστημα με ερμάρια εις την μια πλευράν και εις το βάθος έναν πάγκον μικρόν και όπισθεν του οποίου ευρίσκετο το τραπέζι του εμπόρου», στη διασταύρωση των οδών Δημητριάδος και Κουταρέλια. ³ Ο χώρος και το οίκημα όπου στεγάστηκε το καπνοπωλείο ήταν ιδιοκτησίας του μεγάλου του αδελφού, Βαρθολομαίου. ⁴ Η παρουσία του τελευταίου προήλθε σε μεγάλο βαθμό από τον πατέρα του. Το πατρικό σπίτι της οικογένειας –πηλιορείτικο αρχοντικό του 19ου αιώνα– ο Ιωάννης Ματσάγγος το κληροδότησε και στους τρεις γιους του: Βαρθολομαίο, Νικόλαο και Στυλιανό και στη συνέχεια ο μεγαλύτερος γιος, ο Βαρθολομαίος, αγόρασε το μερίδιο των άλλων δύο.

Ο Βαρθολομαίος εμφανίζεται σε συμβόλαια της εποχής ως «μεγαλοκτηματίας». Πραγματοποιεί συχνά αγορές ελαιοπεριβόλων και άλλων κτημάτων και αγροτεμαχίων στο Πήλιο. «Ηταν αρκετά πλούσιος...

ένα είδος τράπεζας», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο εγγονός του Βαρθολομαίος, υπαινισσόμενος, μάλλον, πως ο παππούς μπορούσε να δανείζει χρήματα σε συγγενείς και άλλους. ⁵ Μετά το θάνατο του Βαρθολομαίου Ματσάγγου, το 1910 πραγματοποιήθηκε συγγενικό συμβούλιο στο ειρηνοδικείο Βόλου, στις 22/3/1910, και για να αποφασιστεί αρχικά, αν θα αποδεχτούν τα τρία ανήλικα παιδιά του την κληρονομιά και ποιος θα διαχειριζόταν, μαζί με τη χήρα του εκλιπόντος, την περιουσία μέχρι την ενηλικίωσή τους. Στο συμβούλιο συμμετείχαν μόνο οι άνδρες της οικογένειας Ματσάγγου: τα αδέρφια του Βαρθολομαίου, ο Νικόλαος και ο Στυλιανός, οι τρεις γιοι του, και οι δυο γαμπροί του – οι σύζυγοι των αδελφών του. Εκεί, έγινε η τελική διανομή της περιουσίας. ⁶ Το περιστατικό αυτό, δίχως να θέλουμε να επεκταθούμε περαιτέρω, αντικατοπτρίζει πτυχές της κοινωνικής ζωής και των οικογενειακών σχέσεων της πηλιορείτικης κοινωνίας των αρχών του 20ού αιώνα, αναδεικνύοντας έμφυλες ιεραρχίες στο εσωτερικό αυτών των οικογενειών. Ανάμεσα σε αυτούς που είχαν δανειστικά συμβόλαια –ενυπόθηκα δάνεια– με τον Βαρθολομαίο Ματσάγγο ήταν και ο αδελφός του Νικόλαος, αλλά και οι αδελφοί Καρακίτη. ⁷

Ο Νίκος Ματσάγγος αποφασίζει να ασχοληθεί με το εμπόριο καπνού στα τέλη του 19ου αιώνα, σε μια περίοδο έντονης εμπορικής και βιομηχανικής δραστηριότητας για την πόλη. Στον *Οδηγό Βόλου* του 1901 είναι καταγεγραμμένοι 14 καπνεμπορικοί οίκοι και 24 καπνοπωλεία, ανάμεσά τους και αυτό του Ν. Ματσάγγου. Στην οδό Δημητριάδος, σ' αυτόν τον κεντρικό εμπορικό δρόμο της εποχής, ήταν συγκεντρωμένο σχεδόν το σύνολο των καπνοπωλείων (*Οδηγός Βόλου Ν. Μαγνησίας*, 1901: 111). Στον εμπορικό οδηγό *Βόλου-Πηλίου-Αλμυρού* του 1911 αναφέρονται 18 καπνεμπορικοί οίκοι και 12 καπνοπωλεία, μεταξύ αυτών και του Ν. Ματσάγγου (Χρηστόπουλος, 1911: 46–47). Καθώς η πόλη μεγαλώνει και το κάπνισμα ως συνήθεια υιοθετείται από όλο και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού, ορισμένοι καπνοπώλες και καπνέμποροι αποφασίζουν να πραγματοποιήσουν το πέρασμα από το εμπόριο καπνού και τη χειροποίητη σιγαροποιία στη βιομηχανία τσιγάρων. Ένας από αυτούς ήταν ο Ν. Ματσάγγος.

Η διαδρομή αυτή, από το καπνεμπόριο στη βιομηχανία τσιγάρων, δεν απαντάται μόνο στον Βόλο, αλλά ήταν κοινή για πολλούς εμπόρους καπνού που ίδρυσαν εργοστάσια παραγωγής τσιγάρων εντός και εκτός χώρας. «Όταν οι περιστάσεις έκαναν να περιοριστούν σημαντικά οι δυνατότητες του εξαγωγικού καπνεμπορίου, κρίναμε πως είχε φτάσει η ώρα να ασχοληθούμε και με τη βιομηχανία σιγαρέτων στην Ελλάδα», αφηγείται ο Ευαγ. Παπαστράτος, επιβεβαιώνοντας πως το καπνεμπόριο αποτέλεσε τον κύριο χώρο προέλευσης των βιομηχάνων σιγαροποιίας (Παπαστράτος, 2012: 188). Αλλά και εκτός Ελλάδας, στην Αίγυπτο και στη Γερμανία, Έλληνες καπνέμποροι που δραστηριοποιούνταν εκεί ίδρυσαν εργοστάσια τσιγάρων, «όταν κάποια στιγμή κάτω από την πίεση των αποθεμάτων τους ή με την επιθυμία μεγιστοποίησης του κέρδους με την προσθήκη του βιομηχανικού στο εμπορικό κέρδος, έκαναν το βήμα από το εμπόριο στη βιομηχανία» (Χατζηιωσήφ, 1993: 366–367).

3. Αρχείο Ματσάγγου, Γεωργ. Δ.Α. Χατζηκώστα, *Τα πρώτα βήματα της Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου*.

4. Αριθμ. Συμβολαίου 19138, Έκθεσις Απογραφής, 23/2/1910.

5. *Μαρτυρία*, Βαρθολομαίου Ματσάγγου.

6. Ειρηνοδικείο Βόλου, Συγγενικό Συμβούλιο, Αριθμ. 166, 22/3/1910.

7. Αριθμ. Συμβολαίου 19138, ό.π.

Το 1889, ο Νίκος Ματσάγγος, έναν χρόνο πριν ανοίξει το καπνοπωλείο με τους αδελφούς Καρακίτη, αγόρασε από τους κληρονόμους του Γεωργίου Βαρωνή, έναντι 10.350 δρχ., ένα οικόπεδο εκτάσεως 1.380 πήχων ή 776,25 τ.μ., το οποίο βρισκόταν στην περιοχή της Μεταμόρφωσης –εντός σχεδίου πόλεως–, λίγα μόλις μέτρα πιο μακριά από το σημείο όπου στεγάστηκε το καπνοπωλείο του.⁸ Σ' αυτό το οικόπεδο έχτισε διώροφη οικία και αποθήκη, η οποία αρχικά λειτούργησε ως εργαστήριο καπνού και στη συνέχεια στέγασε «το πρώτο εργοστάσιον τσιγάρων της μελλούσης εντός ολίγων ετών τόσο να επεκταθεί βιομηχανίας... απλόν εργαστήριο με πρωτόγονα μέσα... λίγοι εργάτες και οι υιοί του Ματσάγγου...».⁹

Η αρχική επένδυση σε πάγιες εγκαταστάσεις ήταν χαμηλή, λόγω του χαμηλού βαθμού αυτοματοποίησης του κλάδου. Παράλληλα, καθώς η πρόσβαση στην πρώτη ύλη ήταν εύκολη –καπνά κυρίως από τις περιοχές της Θεσσαλίας–, φαίνεται πως αποτέλεσε ένα ακόμη ισχυρό κίνητρο για το πέρασμα από το εμπόριο καπνού στη σιγαροποιία. Το 1906, στη μικρή επιχείρησή του απασχολούνταν ειδικοί σιγαροποιοί από την Αίγυπτο. Το 1910, η επιχείρηση μετατρέπεται σε ετερόρρυθμη εταιρεία με ετερόρρυθμα μέλη τους γιους του Νίκου Ματσάγγου, Ιωάννη και Κωνσταντίνο. Τότε, εισάχθηκε η πρώτη καπνοκοπτική μηχανή αγγλικής μάρκας –“Leng”–, μικρής απόδοσης και από τις πρώτες που είχαν κατασκευαστεί. Το 1918, η ετήσια παραγωγή των τσιγάρων της επιχείρησης ήταν 3.000 χιλιόγραμμα.¹⁰

Το 1919, η διεύθυνση της εταιρείας ανατέθηκε στους δύο γιους του Νικολάου Ματσάγγου. Ο Ιωάννης και ο Κωνσταντίνος έλαβαν ως πρώτη απόφαση να πάψουν να ασχολούνται με το καπνεμπόριο και να ασχοληθούν αποκλειστικά με τη βιομηχανία των τσιγάρων. Οι εργασίες της εταιρείας άρχισαν να αναπτύσσονται και για τον λόγο αυτόν αγοράστηκε και άλλη καπνοκοπτική μηχανή ίδια με την προηγούμενη μάρκα (Leng), μεγαλύτερης όμως παραγωγικής ικανότητας, καθώς επίσης και μια μηχανή κατασκευής σωλήνων τσιγαρόχαρτου, οι οποίοι μέχρι τότε ήταν χειροποίητοι. Το 1919, η ετήσια κατανάλωση των τσιγάρων Ματσάγγου ανήλθε στις 10.000 χιλιόγραμμα και στην επιχείρηση απασχολούνταν 30 εργαζόμενοι. Ένα χρόνο αργότερα, το 1920, παραγγέλθηκε η πρώτη σιγαροποιητική μηχανή μάρκας –“Standad”–, αμερικανικής κατασκευής, και στη συνέχεια, επειδή η παραγωγή αυξανόταν διαρκώς, αγοράστηκαν άλλες τρεις σιγαροποιητικές μηχανές της ίδιας εταιρείας με τη Leng.¹¹ Το 1924, το εργατικό δυναμικό του εργοστασίου έφτανε τα 350 άτομα και η παραγωγή τα 35.000 με 40.000 κιλά ετησίως.¹²

Από το 1919 έως το 1924, το εργατικό δυναμικό του Ματσάγγου δεκαπλασιάστηκε και η αποθήκη όπου στεγαζόταν η βιοτεχνία καπνού ήταν πλέον πολύ μικρή για να χωρέσει την επιχείρηση που επεκτεινόταν δυναμικά, τόσο σε έμφυχο όσο και σε άψυχο δυναμικό. Έτσι, το 1924, η αποθήκη κατεδαφίστηκε. Εν τω μεταξύ, την ίδια χρονιά, η ιδιοκτησία της οικογένειας στην περιοχή όπου εδρεύει το εργοστάσιο επεκτάθηκε, έπειτα από την αναγκαστική απαλλοτρίωση με βασιλικό διάταγμα του συννορεύοντος με το δικό τους οικόπεδου του Π. Αποστολίδη.¹³ Οι αδελφοί Ματσάγγου σε αυτήν τη διευρυμένη πλέον έκταση έχτισαν το 1925 με ιδιωτικά κεφάλαια, αφού πρώτα κατεδάφισαν τις υπάρχουσες οικοδομές, ιδιωτικό τετραώροφο καπνεργοστάσιο 187,87 τ.μ. ανά όροφο (Αδαμάκης, 2009: 48–50). Το 1925, η κατανάλωση έφτασε στις 30.000 χιλιόγραμμα μηνιαίως και για να αντιμετωπιστεί η προβλεπόμενη μεγάλη αύξηση παραγγέλθηκαν τρεις νέες καπνοκοπτικές μηχανές ίδιας εταιρείας με τις πρώτες και τρεις σιγαροποιητικές μηχανές γερμανικής κατασκευής μάρκας –“Universal-Maschine”–. Η εντυπωσιακή αυτή αύξηση συνδέεται με το γεγονός ότι ο Βόλος μεταξύ 1921 και 1924 γίνεται χώρος υποδοχής μεγάλου αριθμού προσφύγων που δημιούργησε η Μικρασιατική Καταστροφή (Εθνικό Τυπογραφείο, 1955: 12). Στις 26 Μαΐου 1927, λίγο πριν το θάνατό του, ο Νικόλαος Ματσάγγος μεταβίβασε τα ακίνητα που κατείχε, την οικία και τις διώροφες αποθήκες, στους δυο γιους του.¹⁴ Οι δύο αδελφοί σύστησαν τότε μια ομόρρυθμη εταιρεία με την επωνυμία «Αφοί Ματσάγγου», με μέλη τους Ιωάννη και Κωνσταντίνο Ματσάγγο. Πριν μιλήσουμε για τη νέα περίοδο που ξεκινά για την εταιρεία και θα κρατήσει περίπου τρεις δεκαετίες, θα σταθούμε στον Νίκο Ματσάγγο και στα πρώτα χρόνια της επιχείρησης.

Πώς άραγε θα μπορούσαμε να σχηματίσουμε μια εικόνα, έστω και γενική, για άλλες αξίες, αντιλήψεις, για προσωπικά χαρακτηριστικά ενός εμπόρου που, όπως ήδη ανέφερα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια αντιπροσωπευτική περίπτωση των εμπόρων, δηλαδή νέων αστικών στρωμάτων της πόλης του Βόλου που αρχίζουν να διαμορφώνονται στον Βόλο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα;

Έχει εύστοχα υποστηριχτεί πως η «βιογραφία ως μέσο αναγνώρισης, μελέτης και ερμηνείας του αστικού κόσμου, έχει ανανεώσει τη μελέτη του επιχειρηματία ως συστατικού μέλους της αστικής κοινωνίας των νεότερων χρόνων» (Χατζηιωάννου, 2006–2007: 241–266).¹⁵ Οι οικονομικοί παράγοντες μόνο δεν μπορούν βέβαια να ερμηνεύσουν την οικονομική πράξη. Γι' αυτό έχει αναδειχθεί ο ρόλος και η σημασία της κουλτούρας, των

8. Βιβλία Μεταγραφών Δήμου Παγασών, τόμος 26, αριθμός 4262, συμβόλαιο 22930/1899.

9. Αρχείο Ματσάγγου, Γεωργ. Δ. Α. Χατζηκώστα, *Τα πρώτα βήματα...*, ό.π.

10. Αρχείο Ματσάγγου, Έκθεσις επί του θέματος της μεταβίβασης εις την Ε.Τ.Β.Α. της εν Βόλω Καπνοβιομηχανίας Αδελφών Ν. Ματσάγγου, Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως, Δ. Διονυσάτος, Το ιστορικό της επιχείρησης, 13/5/1965.

11. Αρχείο Ματσάγγου, Τεχνική Έκθεσις Απογραφής Μηχανημάτων, Μάρτιος 1968.

12. Γ.Α.Κ. Αρχεία Νομού Μαγνησίας, Αρχείο Διεύθυνσης Βιομηχανίας, ‘Ματσάγγος’, φακ. 210.

13. Δήμος Παγασών, τόμος 66, αριθμ. 31, 16/5/1924, «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως υπέρ του Ιωάννου και του Κωνσταντίνου, αδελφών Ν. Ματσάγγου καπνοβιομηχανών και κατοίκων Βόλου και προς αξιόλογον επέκτασιν του εργοστασίων των ενός γηπέδου μετά της επ' αυτού οικοδομής κειμένου επίσης στο Βόλο και ανήκοντος εις τον Π. Αποστολίδη». Η απόφαση αυτή ελήφθη σύμφωνα με τα άρθρα 1 και 2 του Νόμου 2948/1924 «Περί προαγωγής της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας».

14. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 69, αριθμός 28, «Δωρεάν εν ζωή ακινήτου», 26/5/1927.

15. Για τη σχέση μεταξύ των αστικών αξιών με την οικονομία και την κουλτούρα η συγγραφέας παραπέμπει στην Diedre McClosky, (McClosky, 2006: 297–317 και McClosky, 2006).

αξιών και των προσωπικών χαρακτηριστικών. Καθώς δεν υπάρχουν, ή τουλάχιστον δεν έχουν βρεθεί κάποια γραπτά τεκμήρια του ίδιου του Νικόλαου Ματσάγγου, ούτε των γιών του (σημειώσεις, ημερολόγια, απομνημονεύματα), αλλά ούτε και βιογραφίες τους, ένα τεκμήριο που διασώθηκε στο αρχείο της επιχείρησης μάς βοηθά ν' ανιχνεύσουμε, έστω σε αδρές γραμμές, ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του.

Πρόκειται για ένα δακτυλογραφημένο κείμενο οκτώ σελίδων στο οποίο δεν αναφέρεται η χρονολογία σύνταξης, ούτε ο αποδέκτης του.¹⁶ Ο συγγραφέας, Γεώργιος Χατζηκώστας, ήταν στενός φίλος της οικογένειας Ματσάγγου –όπως αναφέρει ο ίδιος– και διέμενε σε γειτονική οικία. Από ό,τι γίνεται αντιληπτό, γράφτηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950, καθώς –εκτός άλλων στοιχείων που το μαρτυρούν– κλείνει με την ευχή να ξεπεραστούν τα προβλήματα που ταλανίζουν την καπνοβιομηχανία την τελευταία περίοδο και την οδηγούν στον μαρασμό της. Αναμφίβολα, αποτελεί ένα ενδιαφέρον και σπάνιο κείμενο από πλευράς αρχειακού υλικού, καθώς, παρέχοντας πληροφορίες για την ιστορία της επιχείρησης, διαφαίνονται σε αυτό αξίες, αντιλήψεις, αρχές που αποδίδονται στον ιδρυτή της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου. Παράλληλα, οι απόψεις που αρθρώνονται εκεί, ίσως αντανakλούν ως ένα βαθμό ιδέες και αντιλήψεις ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων της πόλης, γύρω από την εικόνα και το πρότυπο του επιτυχημένου επιχειρηματία των αρχών του 20ού αιώνα. Ας το δούμε λίγο πιο αναλυτικά.

Ο Νικόλαος Ματσάγγος, «ο αρχηγός της οικογένειας» περιγράφεται ως «αντιπροσωπευτικός τύπος του δραστήριου και φίλεργου πηλιορείτου». Το πρότυπο του «καλού νοικοκύρη», τονίζει ο Γ.Χ., αντικατοπτριζόταν και στην εμφάνισή του, πάντοτε τακτοποιημένος και περιποιημένος «...με ζωηρά χαρακτηριστικά, ροδαλόν χρώμα του προσώπου και λευκά μαλλιά». Η εικόνα αυτή συμπληρωνόταν από τη γυναίκα του, «...την Μαριάνθη Ματσάγγου, αδελφή των Καρακιταίων, καπνεμπόρων της αυτής εποχής, ήτο και αυτή αντιπροσωπευτικός τύπος της Πηλιορείτισσας καλής νοικοκυράς, προσηνής, καλοκάγαθος, αρχοντική, φορούσα την τοπική ενδυμασία του Πηλίου».¹⁷

Ο Γ. Χ. υπογραμμίζει την αξία της οικογένειας για την πρόοδο του ανθρώπου που ενστερνιζόταν ο καπνοβιομήχανος. Επαναλαμβάνει, επίσης, αρκετές φορές ότι το βασικό χαρακτηριστικό του Νικόλαου Ματσάγγου ήταν η προσήλωση στην αξία της εργασίας και της δημιουργίας. Άοκνος, ζωηρός και δραστήριος είναι μερικοί από τους προσδιορισμούς που σκιαγραφούν το επιχειρηματικό προφίλ του. Το πρότυπο αυτό, του εργατικού και δραστήριου εμπόρου και επιχειρηματία, του καλού νοικοκύρη και οικογενειάρχη, που συνοδευόταν από μια συγκρατημένη και ευπρεπή ζωή, δίχως υπερβολές και προκλήσεις, ίσως να ήταν κυρίαρχο στο πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων της πόλης στα οποία ανήκε ο Νικόλαος Ματσάγγος. Αυτό το πρότυπο συμπεριφοράς εμφύσησε το κοινωνικό περιβάλλον του Βόλου την εποχή εκείνη, στους έμπορους

και επιχειρηματίες. Κατά τον Γ.Χ. «...γνώρισμα του Βόλου της εποχής εκείνης ήταν η συγκροτημένη κοινωνία του, εις την οποία το κάθε άτομο είχε τη θέση του και των ατόμων πάλι γνώρισμα, ήταν η εργατικότητα...».¹⁸

Η αξία της εργατικότητας αναδεικνύεται ως μια από τις κυρίαρχες της εποχής μεταξύ των υπό διαμόρφωση αστικών στρωμάτων της πόλης. Οι νέοι επιχειρηματίες μάλλον επιθυμούσαν να την εμφυσήσουν με το παράδειγμά τους και στους εργαζόμενους των καταστημάτων τους. «Την εποχή εκείνη ούτε οκτώωρα εργασίας ήσαν επιβεβλημένα, ούτε ωράρια ίσχυον, αφού η εργασία άρχιζε από την ανατολή του ηλίου και συνεχίζετο μετά την δύσιν αυτού, χάριν εις το μοναδικόν μέσον φωτισμού, την λάμπα του πετρελαίου και μόνο μια Κυριακή παρείχε την αναψυχήν εις τους εργαζομένους... Και σε αυτή την εργασία ψυχή ήτο ο επιχειρηματίας, ο οποίος ησθάνετο την υποχρέωσιν να εργασθῇ πρώτος αυτός, να παρακολουθήσει τα πάντα προσωπικώς και να αποχωρήσει τελευταίος εκ της εργασίας... Και όλοι εργάζονται συνεχώς, χωρίς να παρακολουθούν μήπως πέρασε κανένα δευτερόλεπτο από το ωράριο...».¹⁹

Το ιδανικό της σκληρής εργασίας, καθώς επίσης και το πρότυπο του «νοικοκυρεμένου βίου» και της συντηρητικής ζωής, ο Νικόλαος Ματσάγγος επιθυμούσε να μεταφέρει και στους γιους του και συνεχιστές της επιχείρησής του, στον Ιωάννη και τον Κωνσταντίνο. Διαβάζουμε: «Και το καλοκαίρι όταν ολίγοι εβάζιζον στην παραλία για να καθίσουν στο παραλιακό κέντρο του Αργυλά και παρακολουθήσουν και τον βωβόν της εποχής κινηματογράφο, εις το μικρό εκείνο εργαστήριον καπνού εξακολουθούν οι υιοί του Ματσάγγου την εργασία τους.... Ούτε εξοχικά κέντρα υπήρχαν τότε και το πλησιέστερον εις τα Επτὰ Πλατάνια εθεωρείτο πολύ κατώτερον και σχεδόν δια τον υπόκοσμον, εις το οποίον ως φυσικόν κανένας νοικοκύρης ή νοικοκυρόπαιδο της εποχής εκείνης εξύγωνε και μάλιστα τας νυκτερινάς ώρας...». Αποτέλεσμα ενός τέτοιου βίου, συμπεραίνει ο Γ. Χ. «...ήσαν η προσήλωση εις την εργασία, το επάγγελμα εν γένει, και φυσικώ τω λόγω, η πρόσκτησις κέρδους και εν συνεχεία αποταμίευσις, αφού μάλιστα οι άνθρωποι της εποχής εκείνης, αναγαγόντες εις τρόπον ζωής το «εν ιδρώτι του προσώπου σου φαγείν τον άρτον σου», είχαν περιορίσει τα περιττά έξοδα εις το ελάχιστον, δια να μην είπω ότι υπήρχαν και άλλοι οι οποίοι κατεβίβασον αυτά εις το μηδέν».²⁰

Από το περιβάλλον αυτό, λοιπόν, «ξεπήδησε» η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου και «με τοιούτον σύστημα δεν είναι απορίας άξιον η πρόοδος κάθε επαγγέλματος και πάσης επιχειρήσεως...».²¹ Εργοδότες και εργαζόμενοι εμφορούνταν κατά τον Γ.Χ. από το κοινό ιδανικό της «σκληρής και άοκνης εργασίας».²² Αν πράγματι για τους πρώτους αυτό εκλαμβανόταν ως ο ακρογωνιαίος λίθος της ατομικής και επιχειρηματικής τους επιτυχίας, το επιχειρηματικό πρότυπο που θα οδηγούσε στην «πρόσκτησιν κέρδους και εν συνεχεία αποταμίευσιν», για τους δεύτερους, «η σκληρή και άοκνη εργασία» αποτελούσε τις περισσότερες φορές απλά τον όρο και την προϋπόθεση για να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους.

16. Αρχείο Ματσάγγου, Γεωργ. Δ.Α. Χατζηκώστας, *Τα πρώτα βήματα της Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου*.

17. Αρχείο Ματσάγγου, Γεωργ. Δ.Α. Χατζηκώστας, *Τα πρώτα βήματα...*, ό.π..

18. Στο ίδιο.

19. Στο ίδιο.

20. Στο ίδιο.

21. Στο ίδιο.

22. Στο ίδιο.

Σε ποιο βαθμό οι σκέψεις, οι ιδέες και οι αξιολογικές κρίσεις που συναντήσαμε στον λόγο του Γ.Χ. φανερώνουν ορισμένες αξίες και ιδανικά του Νικολάου Ματσάγγου και της εποχής του ή απλά αντανakλούν τις αντιλήψεις του ίδιου του συγγραφέα είναι πράγματι ένα βασικό ερώτημα, που το λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη. Αυτές οι «διαθλασμένες» ματιές τρίτων πάνω στον ιδρυτή της καπνοβιομηχανίας δεν θα μαρτυρήσουν ασφαλώς αυτό που, ούτως ή άλλως, είναι τόσο δύσκολο να εντοπιστεί και να τεκμηριωθεί ιστορικά: τι σκέφτονταν οι άνθρωποι και ποιες αξίες διαμόρφωναν σε δεδομένα ιστορικά πλαίσια και πώς αυτές οι αξίες επιδρούσαν εν προκειμένω στις επιχειρηματικές τους συμπεριφορές. Θεωρώ, ωστόσο, πως μπορεί να αποτελέσουν αφορμή για προβληματισμό, επιτρέποντάς μας να διατυπώσουμε με επιφυλακτικότητα ορισμένες υποθέσεις σαν αυτές που επιχειρήσαμε παραπάνω.

Συνοψίζοντας, σημειώνουμε πως ο Ν. Ματσάγγος, δραστήριος και οξυδερκής καπνέμπορος, παρακολούθησε τις τεχνολογικές εξελίξεις στον χώρο της σιγαροποιίας που λάμβαναν χώρα σε διεθνές επίπεδο και τα νέα δεδομένα που αυτές επέφεραν στον κλάδο εκτός και εντός Ελλάδας. Δεν δίστασε να προμηθευτεί την πρώτη καπνοκοπτική μηχανή το 1910 και να ιδρύσει, μαζί με τους γιους του εργοστάσιο παραγωγής τσιγάρων. Το 1924 το επέκτειναν, κατασκευάζοντας το τετραώροφο εργοστάσιο, επενδύοντας σε τεχνολογικό και μηχανολογικό εξοπλισμό. Το 1925, η οικογένεια Ματσάγγου αγόρασε και εγκατέστησε σ' αυτό μια καπνοκοπτική μηχανή αγγλικής κατασκευής, δύο σιγαροποιητικές μηχανές (Triumph) και μια ακόμη της εταιρίας Universelle-Rapid.²³ Παράλληλα, με την ίδρυση του εργοστασίου επένδυσε σε έμπυχο υλικό, προσλαμβάνοντας στην επιχείρηση πρόσωπα σε καίριες θέσεις, με γνώσεις και εμπειρία, τα οποία στελέχωσαν σημαντικά τμήματα του εργοστασίου. Οι πρώτοι τους συνεργάτες, προέρχονταν από το ευρύτερο οικογενειακό, συγγενικό και τοπικό περιβάλλον, τόσο από την πόλη του Βόλου όσο και από τη γενέτειρά του, το Κατηχώρι, και τα γύρω χωριά. Άνθρωποι οι οποίοι παρέμειναν στην επιχείρηση, οι περισσότεροι από αυτούς για πολλές δεκαετίες, αντανakλώντας τη σημασία που η οικογένεια έδινε στην αξία των οικογενειακών, συγγενικών και τοπικών δεσμών.

Ομόρρυθμος Εταιρεία «Αφών Ματσάγγου», 1927–1956

Οι ιδρυτές της παρέλαβαν από τον πατέρα τους το επάγγελμα ως ιερά παρακαταθήκη, εμόχθησαν εις αυτό εκ νεότητός των, το επόνεσαν και το ηγάπησαν όσον έπρεπε, έζησαν ζωήν συντηρητικήν. Το κέρδος δεν εστάθη ικανόν να τους εξωθήση εις μεγαλεπίβολα σχέδια «κυριεύσεως της γης», έμειναν συντηρητικοί, φοβούμενοι μήπως δια μιας εξάλλου ζωής γίνουν αντικείμενον σχολίων της κοινωνίας... και με προσήλωσιν εις το αγαπημένο επάγγελμα, κέρδη των διέθεσαν εις την βελτίωσιν και επέκτασιν αυτής της Καπνοβιομηχανίας των.... Κατά συνέπειαν, με υγιείς αρχάς ανατραφέντες οι αείμνηστοι αδελφοί Ματσάγγου, εδημιούργησαν και την βιομηχανίαν των, θεμελιώσαντες αυτήν εις την προσωπική των εργασίαν, την παράδοσιν, την ανησυχίαν δια την τελειοποίησιν της....²⁴

Με αυτά τα λόγια ο Γ. Χ ολοκληρώνει τον λόγο του πλέκοντας το εγκώμιο των ιδρυτών της καπνοβιομηχανίας, του Ιωάννη και του Κωνσταντίνου Ματσάγγου. Οι «υγιείς αρχές» και οι αξίες που παρέλαβαν από τον πατέρα τους Νικόλαο, που πέθανε το 1927, αποτέλεσαν τα στοιχεία εκείνα που συνέβαλαν, σύμφωνα με τον Γ.Χ., στην επιτυχία της επιχείρησης. Η εταιρεία μέχρι το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου βρίσκεται σε διαρκή ανοδική πορεία από άποψη αύξησης του εργατικού δυναμικού, της παραγωγής και της κατανάλωσης των προϊόντων της, επενδύοντας μέρος των κερδών, που αυτή η αύξηση επέφερε, στην επέκταση και στη βελτίωση των κτηριακών, των μηχανολογικών εγκαταστάσεων και του τεχνολογικού εξοπλισμού.

Οι αγορές ακίνητων πραγματοποιούνται τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης και οι περισσότερες από αυτές στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930. Τον Φεβρουάριο του 1931, αγοράζουν από τη Φιλομένη Ματσάγγου, χήρα του Βαρθολομαίου Ν. Ματσάγγου, μια αποθήκη αξίας 150.000 δρχ. επί της οδού Αθ. Διάκου, που βρισκόταν σε πολύ κοντινή απόσταση από τον χώρο του εργοστασίου.²⁵ Το Μάιο του 1936, πραγματοποιούν επίσης μια ιδιαίτερα σημαντική αγορά που τους επιτρέπει να επεκτείνουν τον χώρο του εργοστασίου. Αναλυτικότερα, αγοράζουν από τον έμπορο Γεώργιο Α. Χρήστου ένα οικόπεδο με κτίσμα, το οποίο συνόρευε με την έκταση που καταλάμβανε το εργοστάσιο, στη διασταύρωση των οδών Αλεξάνδρας και Μακεδονομάχων, αξίας 1.000.000 δρχ.²⁶ Μερικούς μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο, η εταιρεία προέβη σε μια ακόμα αγορά, στην περιοχή της Μεταμόρφωσης, αγοράζοντας έναντι 326.000 δρχ. –κατόπιν δημοπρασίας– από την Εθνική Τράπεζα ένα οικόπεδο 466 τ.μ., το οποίο ανήκε στο παρελθόν στην ανταλλάξιμη περιουσία της μουσουλμάνας Χανούμ Μουσταφά Τζεμαλή.²⁷

Τέλος 1936 – αρχές 1937, το εργοστάσιο επεκτάθηκε προς το οικόπεδο που αγοράστηκε από τον Γ. Χρήστου. Πρόκειται για το τρίτο στάδιο της επέκτασης και πλέον το καινούριο εργοστάσιο που χτίστηκε –ένα κλασικό βιομηχανικό κτήριο του Μεσοπολέμου– κάλυπτε την έκταση μεταξύ των οδών Σωκράτους-Μακεδονομά-

23. Αρχείο Ματσάγγου, Απογραφή μηχανημάτων 29/5/1969.

24. Αρχείο Ματσάγγου, Τα πρώτα βήματα της καπνοβιομηχανίας..., ό.π.

25. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 73, αριθμός 40, «Πωλητήριο ακινήτου δρχ. 150.000», 25/2/1931.

26. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 80, αριθμός 133, «Πώλησις ακινήτου 1.000.000 δρχ.», 9/5/1936.

27. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 78, αριθμός 150, «Πωλητήριο ακινήτου ανταλλάξιμου κτήματος αντί δρχ. 326.000», 26/11/1936. Το κτήριο αυτό είχε περιέλθει στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας στις 5/5/1925 κατόπιν συμβάσεως μεταξύ ελληνικού δημοσίου και Εθνικής Τράπεζας «Περί διαχειρίσεως των εν Ελλάδι κτημάτων των ανταλλαγέντων Μουσουλμάνων».

χων-Αλεξάνδρας (Αδαμάκης, 2009: 48–50). Οι επενδύσεις, τόσο σε ακίνητα όσο και σε μηχανολογικό εξοπλισμό συνεχίστηκαν μέχρι και το τέλος του Μεσοπολέμου. Μια από τις σημαντικότερες επεκτάσεις της εταιρείας ήταν η εξαγορά, το Μάιο του 1937, της επιχείρησης λιθογραφίας και τυπογραφίας των αδελφών Τράστα, η οποία βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, στη συνοικία του Αγ. Νικολάου επί της οδού Κ. Καρτάλη, έναντι 1.800.000 δρχ.²⁸

Οι αγορές της καπνοβιομηχανίας σε ακίνητα φαίνεται πως ολοκληρώνονται στα τέλη του 1938. Τον Δεκέμβριο εκείνης της χρονιάς, η εταιρεία αποκτά δυο οικοπέδα με τα υπάρχοντα σε αυτά κτήρια: από τον Παντελή Παπαδήμο, ο οποίος εμφανίζεται στα συμβόλαια ως «εργοστασιάρχης βαρελοποιίας», ισόγειες οικοδομές με δύο καταστήματα συνολικού εμβαδού 177.80 τ.μ. και συνολικής αξίας 750.000 δρχ., που βρίσκονταν στην οδό Ερμού και συνόρευαν με τη νότια πλευρά του εργοστασίου και από την Ευμορφία, χήρα Δ. Αριδοπούλου, «οικοδόποινα», ένα οικόπεδο με μια διώροφη οικία εμβαδού 129,15 τ.μ., αξίας 130.000 δρχ., το οποίο βρισκόταν επί της οδού Ερμού και συνόρευε και αυτό δυτικά με το εργοστάσιο της αγοράστριας εταιρείας.²⁹

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως μια ολόκληρη περιοχή, στην οποία υπήρχαν οικόπεδα, καταστήματα, αποθήκες και οικίες που γειτνιάζαν με το αρχικό εργοστάσιο των αδελφών Ματσάγγου, περιήλθε στην ιδιοκτησία της επιχείρησης, μαζί με κάποια άλλα ακίνητα, όπως αποθήκες, οι οποίες βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση, το εργοστάσιο και το λιθογραφείο των αδελφών Τράστα, το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο για την επιχείρηση, καθώς εκεί δημιουργούνταν τα σχέδια των κυτίων των τσιγάρων και το έντυπο διαφημιστικό υλικό για την προβολή της επιχείρησης.

Από το 1926 μέχρι και το θάνατό τους (1940 και 1942) –και κυρίως στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930– οι αδελφοί Ματσάγγου επένδυσαν ένα μέρος από τα σημαντικά κέρδη που απέφερε η ανάπτυξη του εργοστασίου τους και σε μηχανολογικό και τεχνολογικό εξοπλισμό. Η ανάγκη για επενδύσεις και επεκτάσεις της επιχείρησης έγινε μάλλον επιτακτική στη δεκαετία του 1930, και λόγω του ανταγωνισμού που οξύνθηκε στον κλάδο της βιομηχανίας τσιγάρων στην Ελλάδα, έπειτα από την ίδρυση του εργοστασίου των αδελφών Παπαστράτου στον Πειραιά το 1931, που «...όμοιό του δεν υπήρχε στην Ελλάδα και μπορούσε άφοβα να συγκριθεί με τα τελειότερα και τα πιο σύγχρονα εργοστάσια σιγαρέττων», όπως σημειώνει ο Ευάγγελος Παπαστράτος στα απομνημονεύματά του. Την κατάσταση της ελληνικής σιγαροβιομηχανίας την εποχή εκείνη ο Ε. Παπαστράτος την χαρακτηρίζει «σχεδόν πρωτόγονη» και τα συστήματα εργασίας τους «πολύ καθυστερημένα» προφανώς έναντι των ευρωπαϊκών (Παπαστράτος, 2012: 187–188). Οι απογραφές των μηχανημάτων, που πραγματοποιήθηκαν σε μεταγενέστερες εποχές (δεκαετία του 1960), μαρτυρούν πως το εργοστάσιο Ματσάγγου εκσυγχρονίστηκε την περίοδο αυτή, δηλαδή μεταξύ 1926 έως 1942, και σχεδόν με αυτό το επίπεδο εκμηχάνισης πορεύτηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Οι περισσότερες επενδύσεις σε μηχανολογικό και τεχνολογικό εξοπλισμό αφορούσαν κυρίως στα

τμήματα της σιγαροποιίας –το 1936 αγοράστηκαν έξι σιγαροποιητικές μηχανές–, του μηχανουργείου (φρέζες, τόρνοι, τροχιστικές μηχανές), της κοπής καπνού (έξι καπνοκοπτικές μηχανές) και του λιθογραφείου – μεταξύ 1937 και 1939 αγοράστηκαν ένα λιθογραφικό πιεστήριο και μια χρυσωτική μηχανή.

Αντίθετα, καμία τεχνολογική επένδυση δεν έγινε στα τμήματα του πακεταρίσματος και της συσκευασίας, τμήματα όπου συγκεντρωνόταν το μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού –η συντριπτική πλειοψηφία του οποίου ήταν γυναικείο– και η εργασία εκτελούνταν σχεδόν χειρωνακτικά ή με τη βοήθεια χειροκίνητων εργαλείων και μηχανημάτων. Ίδια περίπου ήταν η κατάσταση στο επίσης πολυπληθές τμήμα του κυτιοποιείου –στο οποίο επίσης κυριαρχούσε η γυναικεία παρουσία–, με πολύ χαμηλό επίπεδο εκμηχάνισης. Οι επενδύσεις σε αυτό το τμήμα αφορούσαν σε ορισμένες χειροκίνητες μηχανές (μηχανές ανοίγματος κουτιών, γωνιοκολλητικές και χαρακωτικές, όπως και τρεις ταινιαριστικές κυτίων) που αγόρασε η εταιρεία στα 1927–1939.³⁰

Ο εκσυγχρονισμός της εταιρείας των αδελφών Ματσάγγου κατά το Μεσοπόλεμο, με την εισαγωγή νέας τεχνολογίας στον χώρο της παραγωγής, υπήρξε καταλυτικής σημασίας για την ανάπτυξη και την πρόοδο της. Η επιχείρηση συγκαταλέγεται στο τέλος της δεκαετίας του 1930 μεταξύ των τριών μεγαλύτερων βιομηχανιών τσιγάρων της χώρας. Ωστόσο, καθώς ο εκσυγχρονισμός αυτός δεν διαχεόταν σ' όλα τα τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας, ήταν επιλεκτικός, μετρημένος και μάλλον «συντηρητικός»: η επιχείρηση δεν φαίνεται να πήρε τα αυξημένα επιχειρηματικά ρίσκα που ενέχουν οι επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες, οι οποίες συνοδεύονται (ή προκαλούν) από την υιοθέτηση νέων μεθόδων οργάνωσης της εργασίας. Γι' αυτό θα μπορούσε κανείς να πει πως υπήρξε ατελής. Πώς όμως η επιχείρηση παρά τον ατελή εκσυγχρονισμό της κατάφερε να έχει μια αλματώδη ανάπτυξη και να συγκαταλέγεται στα τέλη του Μεσοπολέμου μεταξύ των μεγαλύτερων καπνοβιομηχανιών της χώρας, θέση την οποία όχι μόνο δεν θα χάσει μετά τον πόλεμο, αλλά το 1948 θα φτάσει να κατακτήσει την πρώτη θέση ως προς την κατανάλωση των προϊόντων της στην ελληνική αγορά;

Οι επενδύσεις που έγιναν σε εγκαταστάσεις, μηχανές και τεχνολογία ανέπτυξαν την επιχείρηση, επιφέροντας σημαντικά κέρδη, χάρη στην αύξηση της παραγωγής. Αλλά, όπως έχει πολύ εύστοχα υποστηριχθεί, οι μηχανές και οι νέες τεχνικές δεν κάνουν μόνες τους την αλλαγή (Landes, 2009: 133). Η επέκταση της επιχείρησης Ματσάγγου στη δεκαετία του 1920 δεν στηρίχθηκε μόνο στον μετασχηματισμό των μέσων αλλά και στο μετασχηματισμό της οργάνωσης της παραγωγής: τη μετάβαση, δηλαδή, από τη μικρή βιοτεχνία χειροποίητων τσιγάρων των αρχών του 20ού αιώνα στο εργοστασιακό σύστημα. Εκεί όπου συγκεντρώθηκαν κεφάλαια, μηχανές και άνθρωποι.

Η πολυπληθής παρουσία των τελευταίων στην πόλη του Βόλου μετά το 1922 (πρόσφυγες από τη Μ. Ασία) αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στη σχέση ανάμεσα στην προσφορά εργασίας και την επέκταση του νέου τρόπου παραγωγής. Το ερώτημα που θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει είναι ποια επίδραση άσκησε η

28. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 81, αριθμός 465, «Πωλητήριο ακινήτου δρχ. 1.800.000», 24/6/1937.

29. Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου, τόμος 83, αριθμός 438, «Πωλητήριο ακινήτων δρχ. 750.000 και 130.000», 14/12/1938.

30. Αρχείο Ματσάγγου, Απογραφή Μηχανημάτων, 29/5/1969.

προσφορά του εργατικού δυναμικού στην επιλογή των τεχνικών μέσων και στον ρυθμό των επενδύσεων. Αν παρακολουθήσουμε τις επιλογές αυτές, θα δούμε ότι η επίδραση που άσκησε η ύπαρξη μιας αστείρευτης δεξαμενής φθηνού εργατικού δυναμικού στην πόλη υπήρξε καταλυτική. Αυτό το φθινό εργατικό δυναμικό, στη συντριπτική του πλειονότητα γυναικείο, φαίνεται πως «εμπόδιζε» την περαιτέρω τεχνολογική ανάπτυξη του εργοστασίου.

Τα τμήματα στα οποία συγκεντρωνόταν το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού και αποτελούνταν στη συντριπτική πλειονότητα από γυναίκες, δηλαδή τα τμήματα πακεταρίσματος, κυτιοποιίας, δεματοποιήσεως και χαρμανιών, εκμηχανίστηκαν μόλις –κάποια από αυτά– στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τα περισσότερα στις αρχές του 1960. Μέχρι τότε, δηλαδή, για τέσσερις σχεδόν δεκαετίες, η εργασία εκτελούνταν σε αυτό το στάδιο της παραγωγικής διαδικασίας σχεδόν αποκλειστικά χειρωνακτικά και με τον ίδιο τρόπο. Ο Ντ. Λάντις έχει υποστηρίξει ότι η υπερπροσφορά εργατικών χεριών ευθύνεται για την καθυστερημένη υιοθέτηση τεχνολογικών καινοτομιών: φαίνεται πως αυτή η υπόθεση βρίσκει γόνιμο έδαφος στην περίπτωση της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου κατά το Μεσοπόλεμο (Landes, 2009: 138).

Μετά το θάνατο των αδελφών Ματσάγγου –το 1940 πέθανε ο Ιωάννης και το 1942 ο Κωνσταντίνος– η επιχείρηση συνεχίζει να λειτουργεί ως ομόρρυθμη εταιρεία, αφού τα δύο αδέλφια τα διαδέχτηκαν οι σύζυγοί τους, Στυλιανή και Ελευθερία αντίστοιχα, με γενικό διευθυντή τον από το 1938 σε αυτήν τη θέση Δημοσθένη Γαντζόπουλο, έμπιστο της οικογένειας και σταθερό υπάλληλο της καπνοβιομηχανίας από το 1918. Ο θάνατος των αδελφών Ματσάγγου επηρέασε καταλυτικά τη μελλοντική πορεία του εργοστασίου, καθώς μέχρι τότε η επιχείρηση διοικούνταν προσωπικά από τους δυο αδελφούς. Παρά το γεγονός αυτό και τις δυσχέρειες της κατοχικής περιόδου, το εργοστάσιο συνέχισε τη λειτουργία του και σύντομα κατάφερε να φτάσει στο απόγειο της παραγωγής του το 1948. Ωστόσο, μετά τον Πόλεμο, λόγω των καταστροφών που αυτός προκάλεσε και στον Ματσάγγο, αλλά και, το κυριότερο, εξαιτίας των δυσκολιών χρηματοδότησης της επιχείρησης, το εργοστάσιο χαρακτηρίζεται ως «πεπαλαιωμένο» και οι μέθοδοι εργασίας «αναχρονιστικοί». Αν, όπως επισημαίνει ο Λάντις, ακόμα και το πιο καλά οργανωμένο εργοστάσιο αρχίζει να παλιώνει μόλις ανοίξει τις πόρτες του, –πόσο μάλλον μετά από μερικές δεκαετίες–, οι χαρακτηρισμοί αυτοί, με βάση τα παραπάνω, δεν προκαλούν εντύπωση (Landes, 2009:331). Μετά το Β'.Π.Π., παρά το γεγονός ότι η επιχείρηση διαρκώς αύξανε την παραγωγή της και τα τσιγάρα Ματσάγγου κατακτούσαν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της εγχώριας αγοράς μέχρι και το 1953, την περίοδο αυτή δεν πραγματοποιήθηκε καμία ουσιαστική επένδυση σε τεχνολογικό και μηχανολογικό εξοπλισμό, όπως φαίνεται από την απογραφή των μηχανημάτων.³¹ Η επιχείρηση, δίχως να επιθυμεί να επανεπενδύσει δικά της κεφάλαια, επεδίωκε χρηματική ενίσχυση από το κράτος, την οποία τελικά δεν έλαβε ποτέ.³²

Τελικά, η καπνοβιομηχανία του Βόλου δεν προέβη σε σημαντική ανανέωση του εξοπλισμού, παρά μόνο το 1956 και το 1957 με την εισαγωγή ορισμένων νέου τύ-

που μηχανημάτων παρασκευής πακέτων και μιας φιλτρομηχανής αντίστοιχα. Έτσι, το πεπαλαιωμένο επίπεδο εκμηχάνισης διατηρήθηκε σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1950, παραμένοντας σχεδόν στα ίδια επίπεδα με τη δεκαετία του '30. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και μετά τα προβλήματα λειτουργίας που αντιμετώπιζε το εργοστάσιο ήταν ορατά. «Η διεύθυνσις της επιχειρήσεως απεδείχθη ανίκανος να προσαρμοσθή προς τας νέες συνθήκας της παραγωγής και να αντιμετωπίση τους ανταγωνιστάς... και ως εκ τούτου ανεφάνησαν οι δυσχέρειες...», επισημαίνει στο πρωτοσέλιδο άρθρο της η τοπική εφημερίδα *Θεσσαλία*, αποδίδοντας φανερά τις ευθύνες για την «κακοδαιμονία» της επιχείρησης στη διεύθυνσή της (*Θεσσαλία*, 5/1/57). Η νέα εποχή για το εργοστάσιο είχε ήδη ξεκινήσει. Το μικρό καπνοπωλείο που είχε ιδρυθεί από έναν έμπορο καπνού στα τέλη του 19ου αιώνα και έμελλε να μετατραπεί σε μία από τις μεγαλύτερες καπνοβιομηχανίες της χώρας κατά τον εικοστό θα «σβήσει» τελικά μαζί με τα τσιγάρα του το 1972.

31. Αρχείο Ματσάγγου, Απογραφή Μηχανημάτων 29/5/1969.

32. Αρχείο Ματσάγγου, Μελέτη περί των προβλημάτων της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου, Λ. Καραμανιόλας, Διεύθυνση Επενδύσεων, Τμήμα Τεχνικής Βοήθειας Ε.Τ.Β.Α., Μάρτιος 1965.

Ελληνόγλωσση

- Αδαμάκης Κ. (2009), *Τα βιομηχανικά κτίρια του Βόλου*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Landes D. (2009), *Ο Προμηθέας χωρίς δεσμά. Τεχνολογική αλλαγή και βιομηχανική ανάπτυξη στη δυτική Ευρώπη από το 1750 μέχρι σήμερα*, (μτφ.) Χρυσούλα Μεντζαλίρα, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Παπαστράτος Ε. (2012), *Η δουλειά και ο κόπος της. Από τη ζωή μου*, Αθήνα: Β΄ έκδοση Gema.
- Χαστάογλου Β. (2002), *Βόλος. Πορτραίτο της πόλης το 19ο και τον 20ο αιώνα*, Βόλος: Εκδόσεις Βόλος.
- Χατζηγιάννου Μ.-Χ. (2006–2007), «Η Ιστορία των Επιχειρήσεων: γενικευτικές αναγωγές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες», *Μνήμων*, 28, σσ. 241–266.
- Χατζηιωσήφ Χ. (1993), *Η Γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830–1940*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Ξενόγλωσση

- McClosky D. (1998), "Bourgeois virtue and the history of P and S", *The Journal of Economic History*, 58/2, pp. 297–317
- (2006), *The Bourgeois Virtue: Ethics for an Age of Commerce*, Chicago: University of Chicago Press.

Πηγές

Προφορικές Μαρτυρίες

- Ιουλία Ματσάγγου, συνέντευξη 11 Νοεμβρίου 2014, Βόλος
- Ιουλία Ματσάγγου, συνέντευξη 20 Ιανουαρίου 2015, Βόλος
- Βαρθολομαίος Ματσάγγος, συνέντευξη 11 Νοεμβρίου 2014, Βόλος
- Βαρθολομαίος Ματσάγγος, συνέντευξη 20 Ιανουαρίου 2015, Βόλος

Αρχεία-Ανέκδοτες πηγές

- Αρχείο Ματσάγγου
- Απογραφή Μηχανημάτων, 29/5/1969.
- Γεωργ. Δ.Α. Χατζηκώστα, *Τα πρώτα βήματα της Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου*.
- Έκθεσις επί του θέματος της μεταβιβάσεως εις την Ε.Τ.Β.Α. της εν Βόλω Καπνοβιομηχανίας Αδελφών Ν. Ματσάγγου, Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως, Δ. Διονυσάτος, Το ιστορικό της επιχείρησης, 13/5/1965.
- Τεχνική Έκθεσις Απογραφής Μηχανημάτων, Μάρτιος 1968.
- Μελέτη περί των προβλημάτων της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου, Λ. Καραμανιόλας, Διεύθυνση Επενδύσεων, Τμήμα Τεχνικής Βοήθειας Ε.Τ.Β.Α., Μάρτιος 1965.
- Αρχείο Πρωτοδικείου Βόλου
- Αρχείο Πρωτοδικείου, τόμος 72, αριθμ. 218, «Συμβιβαστικό επί δρχ. 50.000 δρχ. και μεταβιβαστικών», 5/7/1930.
- Αρχείο Υποθηκοφυλακείου Βόλου
- Μερίδες Νικολάου, Ιωάννη και Κωνσταντίνου Ματσάγγου.
- Αρχείο Μουσείο Πόλης Βόλου
- Βιβλία Μεταγραφών Δήμου Παγασών, τόμος 26, αριθμός 4262, συμβόλαιο 22930/1899.
- Δήμος Παγασών, τόμος 66, αριθμ. 31, 16/5/1924.
- Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Δ. Παγασών, συνεδρίαση 107, απόφαση 665, 26/11/1937.
- Γενικά Αρχεία Κράτους του Ν. Μαγνησίας
- Γ.Α.Κ. Αρχεία Νομού Μαγνησίας, Αρχείο Διεύθυνσης Βιομηχανίας, φακ. 210.
- Προσωπικό Αρχείο Βαρθολομαίου Ματσάγγου

Συμβολαιογραφική πράξη, Αριθμ. Συμβολαίου 19138 , 23/2/1910
 Ειρηνοδικείο Βόλου, Συγγενικό Συμβούλιο, Αριθμ. 166, 22/3/1910.

Εφημερίδες-Περιοδικά

Καπνική Επιθεώρησης, Φεβρουάριος 1949.
 Θεσσαλία, 5/1/57.

Δημοσιευμένες Πηγές

Οδηγός Βόλου Ν. Μαγνησίας, Στατιστικό Τμήμα Εμπορικού Συλλόγου Βόλου, 1901.
 Πληθυσμός πόλεων εχουσών το 1951 10.000 κατοίκους και άνω: Απογραφές 1920,1928,1940 και 1951, Εθνικό
 Τυπογραφείο, Αθήνα 1955.
 Χρηστόπουλος Κ. Χ. (1911), Εμπορικός Οδηγός Βόλου-Πηλίου-Αλμυρού, Εν Βόλω 1911.